

3. Рубакин, Н. А. Психология читателя и книги [Текст] : краткое введение в библиографическую психологию / Н. А. Рубакин ; [вступ. статья Ю. А. Сорокина, канд. филол. наук]. – Москва : Книга, 1977. – 264 с.

4. Светловская, Н. Н. Обучение детей чтению: Практическая методика. Учебная практика / Н. Н. Светловская, Т. С. Пиче-Оол. – М. : Академия, 2001. – 282 с.

5. Ушинский, К. Д. О первоначальном преподавании русского языка. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – М. : Учпедгиз, 1954. – 825 с.

6. Швакина, Е. В. Вместе с книгой мы растем: программа развития читательского интереса у детей младшего школьного возраста / Е. В. Швакина. – М., 2012. – 52 с.

У. І. Куліковіч

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

УДК 811.161.3'373.22

**ТРАНСПАРТНАЯ ЛЕКСІКА
Ў “ПРАВІЛАХ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ”
ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ
І САЦЫЯЛЬНА-ГІСТАРЫЧНАЙ АДМЕТНАСЦІ ГРАМАДСТВА**

Ключавыя словы: правілы арфаграфіі, транспартная лексіка, факультатыўны кампанент правіла, семантычныя групы, этнакультурныя асаблівасці.

Артыкул прысвечаны функцыянаванню слоў-прыкладаў у структуры правілаў беларускай арфаграфіі. Сцвярджаецца, што транспартная лексіка побач з іншымі разрадамі лексікі з’яўляецца пэўнай “аўтаномнай карцінай свету” распрацоўнікаў тэксту актуальных сёння арфаграфічных прадпісанняў. Метадам суцэльнай выбаркі былі ўстаноўлены асноўныя семантычныя групы транспартнай лексікі, акрэслены іх культурныя і сацыяльныя функцыі. Зроблена выснова, што факультатыўны кампанент правілаў павінен змяшчаць значна больш эталонаў правапісу слоў, якія абазначаюць разнастайныя сучасныя рэаліі.

U. I. Kulikovich

Belarusian State Technological University

**TRANSPORT VOCABULARY
IN THE “RULES OF BELARUSIAN SPELLING AND PUNCTUATION”
AS A REFLECTION OF ETHNO-CULTURAL
AND SOCIO-HISTORICAL DISTINCTION OF THE SOCIETY**

Key words: rules of spelling, transport vocabulary, optional component of the rule, semantic groups, ethnocultural features.

The article focuses on the issues of the functioning of example words in the rule structure of Belarusian orthography. It is argued that transport

vocabulary alongside other lexical discharges is a certain “autonomous picture of the world” text developers of today’s current orthographic prescriptions. Basic semantic groups of transport vocabulary were established by the continuous sampling method, and their cultural and social functions were outlined. It is concluded that the facultative component of the rules must contain many more word spelling benchmarks denoting diverse modern realities.

Правілы беларускай арфаграфіі неаднаразова становіліся аб’ектам увагі многіх беларускіх і замежных лінгвістаў [2; 3; 6; 9], педагогаў і метадыстаў, якія вывучаюць эфектыўнасць розных метадаў навучання і распрацоўваюць новыя падыходы да выкладання беларускага правапісу [1; 7] у тым ліку і ў супастаўленні з рускай мовай [4]. Аднак па-ранейшаму многія пытанні, звязаныя з даследаваннем структуры і зместу саміх правіл як навукова-вучэбнага лінгвістычнага тэксту, што складаецца з трох асноўных кампанентаў – абавязковага, факультатыўнага і прагматычнага [5, с. 72], застаюцца дыскусійнымі.

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляецца факультатыўны кампанент правілаў: словы-прыклады, што адносяцца да транспартнай лексікі. Менавіта ілюстрацыі да правілаў, як сведчыць вопыт, мабілізуюць веды, сістэматызуюць і структурыруюць вывучанае, стымулююць пазнавальную актыўнасць вучня, напаўняюць абстрактныя фанетычныя, граматычныя, графічныя паняцці (гук, літара, склад, слова і г. д.) канкрэтным зместам, фарміруюць навыкі назіраць за моўнымі фактамі, спрыяюць усведамленню беспамылковага пісьма як адной з праяў уласнага ўзроўню культуры і культурнай самасвядомасці народа – носьбіта мовы.

Прадметам вывучэння стаў этнакультурны і сацыяльна-гістарычны змест, зафіксаваны ў выяўленых найменнях. З гэтага вынікае і задача даследавання – акрэсліць этнакультурныя і сацыяльна-гістарычныя адметнасці жыцця беларусаў, што рэпрэзентуюць транспартныя словы ў структуры сучасных правіл, і скласці рэкамендацыі па выкарыстанні лексікі названай тэматычнай групы ў вучэбных распрацоўках новага пакалення. Матэрыялам для даследавання паслужыла выданне “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” – Правілы (2008) [9], кніга, якая стала асновай для стварэння іншых відаў літаратуры арфаграфічнай тэматыкі.

Найперш мы зыходзім з таго, што транспарт ва ўсе часы быў і застаецца неад’емнай часткай жыцця любога грамадства, а транспартная лексіка – гэта не проста набор слоў, якія абазначаюць віды транспарту, тэхналагічныя аперацыі і вытворчыя працэсы, асоб, чыя дзейнасць звязана з транспартам, назвы транспартных шляхоў, дарог і пад., назвы збудаванняў, звязаных з транспартнай дзейнасцю, і інш. Яна – своеасаблівы код, які захоўвае інфармацыю пра культуру, гісторыю, сацыяльную структуру і каштоўнасці народа. Па-другое, як адзін са складнікаў факультатыўнага кампанента правілаў транспартная лексіка

побач з іншымі разрадамі лексікі з’яўляецца пэўнай “аўтаномнай карцінай свету” распрацоўнікаў тэксту актуальных сёння Правілаў (2008), своеасаблівым вынікам індывідуальнай катэгарызацыі калектыўна здабытых этнасам ведаў пра свет, ведаў, якія затым “тыражуюцца” праз вучэбныя матэрыялы на шырокую аўдыторыю навучэнцаў. Безумоўна, у адрозненне ад іншых відаў і жанраў тэксту (публіцыстычнага, мастацкага) абмежавальным чыннікам выбару таго ці іншага слова тут выступае змест правіла, яго рэкамендацыі, наяўнасць/адсутнасць у слова арфаграмы.

Даследаванне транспартнай лексікі ў кантэксце арфаграфічных правілаў і нормаў дазваляе глыбей зразумець узаемадзеянне мовы і культуры, прасачыць, як мова рэпрэзентуе сацыяльныя адметнасці мінулага і сучаснага грамадства.

Транспартная лексіка прадстаўлена ў тэкстах правілаў наступнымі дзесяццю асноўнымі семантычнымі групамі.

1. Назвы транспартных сродкаў – самая шматлікая (Табліца). У дужках пасля слоў указана частотнасць іх выкарыстання ў Правілах (2008).

Табліца. – Назвы транспартных сродкаў

Віды транспарту		Словы
Сушапутны (21)	гужавы (6)	<i>воз (4), калёсы (2), фурма́нка (2), абоз (1), сані (1), вазок (1).</i>
	аўтамабільны (9)	<i>камбайн (3), машына (3), трактар (2), МТЗ-82 (1) аўтамабіль (2), аўтамашына (1), грэйдар (1), матацыкл (1), сенакасілка (1), экскаватар (1); маркі машын: «Волга» (2) «Ніва» (1), «Опель» (1), «Жыгулі» (1).</i>
	чыгуначны (6)	<i>поезд (4) цягнік (4), вагон (1), вагон-рэстаран (1), матавоз (1), паравоз (1).</i>
Водны (6)		<i>човен (4), лайнер (1), ледарэз (1), лінкар (1), судна (1), эсмінец (1).</i>
Паветраны (4)		<i>спадарожнік (3), самалёт (2), авіяцыя (1), ракета (1).</i>
Усе віды (4)		<i>тэхніка (1), эшалон (1), канвеер (1), лайнер.</i>

2. Назвы асобных элементаў, дэталей, частак транспартных сродкаў: *агрэгат (1), аэрафотапрыбор (§ 5, п. 7), вобад – абады (1), вось (2), вёслы–вясло (§ 6, п. 1), дызель (1), дызель-матор (1), дэталі (1), кола (2) (у тым ліку і ў складзе фразеалагізма: ні ў кола ні ў мяла), купэ (1) (§ 3, п. 2), панарад (1) – ‘каркас, аснова калёс’: На прыгуменні, поруч з садам, павець з гумном стаяла радам, а пад наветкаю прылады: вазок, калёсы, панарады, старыя сані, восі, колы і вуляў некалькі на пчылы... (Я. Колас, с. 115); рэактар (§ 4, п. 4), стоп-сігнал (1) – ‘светлавы знак тармажэння, які знаходзіцца ў заднім ліхтары транспартных сродкаў’.*

3. Найменні асоб, якія маюць адносіны да транспарту: *возчык (1), касір, лётчык (2): У яго тады жыла заповітная мара – стаць лётчыкам (І. Мележ, с. 127); лётчык-касманавт (1), паромішчык (1): Гэй, паромішчык,*

давай пераправу! (М. Лынькоў, с. 131); перавозчык (1): *Не праходзіць і дня, каб на ўчастку пагранатрада вартавыя граніцы не затрымлівалі перавозчыкаў «левых» грузаў* (с. 129); шафёр (2).

Як бачым, намінацыі асоб нешматлікія. Няма, напрыклад, слоў, якія б называлі людзей, што карыстаюцца транспартнымі сродкамі, прымаюць удзел у стварэнні транспартных сродкаў і інш.

4. Месца прыпынку, стаянкі транспарту: вакзал (2): *Тым часам поезд з кожнай хвілінай набліжаўся да вакзала і нарэшце спыніўся* (Я. Колас, с. 100); дэпо (1), карчма-станцыя (1) (уст.) – ‘заезны дом з начлегам у дарэвалюц. Беларусі, на Украіне і ў Польшчы’: *Такія корчмы-станцыі Мінскі тракт меў бадай праз кожныя дзесяць кіламетраў* (З. Бядуля, с. 98); перон (1), станцыя (3): *станцыя метро «Няміга»; на станцыю Орша; На станцыі шумеў паравозтаварнага цягніка, шумеў ціха і роўна* (Я. Колас, с. 68).

5. Назвы месцаў для праезду: аб’езд (1), брод (2), грэбля (1), дарога (9), раздарожжа (1), тунэль (1), тупік (1), пераправа (1), фарватар (1), чыгунка (2) ‘рэйкавая дарога, прызначаная для руху паяздоў’: *Побач з чыгункай стаяў высокі стары лес, таемны, пануры і важны* (с. 62), *А там за возерам, як струнка, пралегла роўненька чыгунка* (Я. Колас, с. 95), метро (1) ‘гарадская электрычная чыгунка, звычайна падземная’.

6. Назвы транспартных арганізацый і прадпрыемстваў: Міжнародная авіяцыйная федэрацыя (1), МТЗ (Мінскі трактарны завод); рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мінскі трактарны завод» (с. 130).

7. Назвы галін прамысловасці па стварэнні транспартных сродкаў: *авіяматарабудаванне, аўтатрактарабудаванне* (§ 5, п. 7).

8. Назвы адзінак вымярэння транспартнай работы: *самалёт-вылет* (1), *тона-кіламетр-гадзіна* (1).

9. Назвы дзеянняў, працэсаў і станаў: *аб’езд, ад’езд, адвезці, выехаць, пад’ехаць, лязг, лязгаць і ляск, ляскаць; прыезд, выезд, праязны, выязны*.

10. Слова, якія абазначаюць іншыя спецыяльныя найменні: *авіябілет, мотагонкі, мотакрос, мотаспорт; аўтаматакрос, веласпорт, мотабол* (§ 34, п. 1); *конегадоўля* (§ 5, п. 2), ДАІ, АІ-95 (§ 41, п. 5). З улікам словаўтваральнай матывацыі можна выдзеліць і шэраг тэрмінаў-прыметнікаў, утвораных ад транспартных тэрмінаў-назоўнікаў: *самаходны* (самаход + н), дзе *самаход* – назва некаторых машын і транспартных сродкаў са сваёй цягай, *трохколавы* (тры + кола); *вагонарамонтны* (вагон + рамонт + н), *прыборабудаўнічы* – які адносіцца да *прыборабудавання*, галіны машынабудавання, што вырабляе вымяральныя прыборы, сродкі апрацоўкі; *цвёрдапаліўны, зернеўборачны, торфаўборачны, саракапяцітонны*.

Выяўлены фактычны матэрыял дазваляе зрабіць наступныя высновы, якія могуць служыць і рэкамендацыямі адносна выкарыстання транспартнай лексікі і не толькі.

1. Правілы арфаграфіі адыгрываюць важную ролю ў захаванні стабільнасці пісьмовай мовы. Веданне іх у большасці выпадкаў дазваляе пазбегнуць памылак у пісьмовым маўленні і спрыяе дакладнаму выражэнню думак. Выкарыстанне транспартнай лексікі як ілюстрацыйнага матэрыялу службыць не толькі запамінанню, сістэматызацыі арфаграфічных нормаў, кадыфікаваных эталонаў напісання, з'яўляецца часткай граматычнасці, але і падштурхоўвае ажыццяўляць далейшую працу па ўдакладненні тэкстаў арфаграфічных законаў. Напрыклад, лексема *цвёрдапаліўны* (с. 57: § 36, п. 1) у адпаведнасці з п. 2 §7 Правілаў (2008) павінна пісацца з літарай *е* ў першай частцы складанага слова (*цвердапаліўны*), аднак у якасці прыклада падаецца напісанне з літарай *ё*. Падобныя факты несупадзення тэорыі з практыкай неабходна інтэрпрэтаваць і тлумачыць. А выкарыстанне лацінскіх і літар рускай мовы ў назвах транспартных сродкаў і прадпрыемстваў (напрыклад, *Красовер Zotye T600 збіраецца ў Беларусі; завод «БЕЛДЖИ», тралейбусы SYABAR*) патрабуе распрацоўкі новых правілаў, якія павінны ўлічваць як фанетычныя, так і культурныя аспекты.

2. Найменні транспартных сродкаў, асобных элементаў, дэталей, частак транспартных сродкаў і іншыя семантычныя групы падкрэсліваюць асаблівасці беларускага ландшафту, яскрава адлюстроўваюць культурныя стэрэатыпы і каштоўнасці беларусаў як “людзей на балоце”, якія займаюцца пераважна сельскай гаспадаркай і часта карыстаюцца чыгуначным і водным транспартам. Пра гэта сведчаць самыя частотныя адзінкі (*воз – вазы, човен – чаўны*) – найбольш запатрабаваныя ў мінулым сродкі перамяшчэння па сушы і вадзе, сінанімічныя найменні *поезд і цягнік*, а таксама такія словы, як *вобад – абады, вось, вёслы – вясло, брод, грэбля, пераправа, судна, чыгунка, вакзал, карчма-станцыя, конегадоўля, возчык, панарад, паромчык, перавозчык, машына, камбайн, паравоз, трактар, сенакасілка*. Назвы ж гужавога транспарту *воз, калёсы, фурманка, абоз, сані, вазок* ‘лёгкае сані, спецыяльна абсталяваныя для выезду’ падкрэсліваюць культурныя асаблівасці (традыцыі і звычаі) беларусаў.

3. Транспартная лексіка ў правілах дазваляе прасачыць гістарычнае развіццё нашага грамадства і самой мовы. Так, паводле Правілаў (2008), можна скласці своеасаблівы партрэт сучаснай Беларусі. Па-першае, гэта краіна, дзе сімваламі гарадскога ладу жыцця з’яўляюцца паняцці *метро, станцыя метро “Няміга”, перон, канвеер, тунэль, дэпо, праязны*. Па-другое, гэта дзяржава, своеасаблівымі брэндамі якой сталі *МТЗ, МАЗ, рэактар, грэйдар, дызель-матор; авіяматарабудаванне, аўтатрактарабудаванне, Гомсельмаш*. Па-трэцяе, гэта “Зялёны лісток на планеце Зямля” (Я. Сіпакоў), дзе вялікая ўвага ўдзяляецца развіццю “паветранага транспарту”: *самалёт, авіяцыя, ракета, лётчык-касманавт, лайнер, самалёт-вылет, Міжнародная авіяцыйная федэрацыя, спадарожнік* ‘касмічны апарат, які запускаяецца ў касмічную прастору

з дапамогай ракетных устаноў: Паводле папярэдніх даных, рух усіх трох спадарожнікаў адбываецца па блізкіх арбітах з пачатковымі параметрамі (§ 22, п. 14). Па-чацвёртае, гэта міралюбівая еўрапейская краіна, паколькі ваенная сфера транспартнай лексікі ў Правілах (2008) прадстаўлена толькі адзінкавымі запазычанымі найменнямі: *лінкар, эсмінец*.

4. На жаль, намінацый транспартных сродкаў, якія б адлюстроўвалі інавацыйную сістэму перамяшчэння людзей і грузаў, узровень найноўшых тэхналогій, некаторыя сацыяльныя адрозненні (напрыклад, *папамабіль*), няма, напрыклад, назваў марак машын, якія сёння выпускаюцца ў нашай краіне: *Geely (Джылі), BelGee, «Радзіміч», «Кунава», БелАЗ-75214*. Не прадстаўлены сярод прыкладаў гарадскі і прыгарадны транспарт: *электрычка* (хаця лепшы беларускі адпаведнік, на наш погляд, – *электравік*), *тралейбус, аўтобус, трамвай, маршрутка, электробус*; сучасныя індывідуальныя транспартныя сродкі: *веласіпед ці ровар, скутар, мотаролер, мапед, аквабайк, гідрацыкл, монакалясо, гіраскутар, сегвей, электраскейт* і інш. На гэта, думаецца, трэба звяртаць увагу кадыфікатарам мовы і выкладчыкам-практыкам. Бо, як сцвярджаецца ў навуковай літаратуры, адбор слоў для правіла “павінен адпавядаць нашаму “сёння”, а не “ўчора” з улікам узроставых асаблівасцей навучэнцаў: “менш *авечак* і *сажалак*, больш *смартфонаў* і *планшэтаў*”, паколькі “большасць са школьнікаў у наступныя гады з высокай доляй верагоднасці не будзе гэтыя эталоны бачыць у друкаваным тэксце ўвогуле. Або бачыць у рэжыме маўленчай гульні або папросту непісьменнага тэксту” [10, с. 62].

Літаратура

1. Антановіч, Н. М. Навучанне арфаграфіі ў пачатковых класах: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / Н.М. Антановіч. – Мінск: Народная асвета, 2021. – 206 с.
2. Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы: матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ (Мінск, 20 – 21 кастр. 2011 г.) / Беларус. дзярж. ун-т [і інш.]; рэдкал.: М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2012. 167 с.
3. Беларуская граматыка: ад Браніслава Тарашкевіча да сучаснасці : зборнік матэрыялаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 19–20 студзеня 2017 г.) / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ-ры, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск: Чатыры чвэрці, 2017. 418 с.
4. Боженко, Л. Н. Современная русская орфография как система в сопоставлении с белорусской орфографией: учебно-методическое пособие / Л. Н. Боженко. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2011. – 183 с.
5. Васюковіч, Л. С. Лінгваметадычная канцэпцыя вучэбнага тэксту: рэтраспектыўны, тэарэтыка-аналітычны і практыка-арыентаваны аспекты: манаграфія / Л. С. Васюковіч. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 192 с.
6. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
7. Зелянко, В. У. Навучанне арфаграфіі беларускай мовы ў 5–11 класах: тэорыя і практыка : манаграфія / В. У. Зелянко. – Мінск: ІВЦ Мінфіна, 2016. – 194 с.

8. Піскуноў, К. Ф. Мова як сістэма: Правапіс у святле камп'ютарна-лінгвістычнага аналізу / склад. К. Ф. Піскуноў, К. М. Пучынская; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск: Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2014. – 360 с.

9. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.

10. Рудяков, А. Н. Об актуальности функционального подхода для орфографии современного русского языка /А. Н. Рудяков // Филология и культура. Philology and Culture. – 2023. – №1 (71). – С. 58– 64.

А. А. Лагуноўская

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 929:82:27-235

ХРЫСЦІЯНСКАЯ СПАДЧЫНА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў САЦЫЯКУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ

Ключавыя словы: хрысціянства, каштоўнасці, канфесія, Біблія, пратэстантызм, праваслаўе, каталіцызм.

Даследуюцца канфесійныя аспекты літаратурнай спадчыны Ф. Скарыны, якія патрабуюць сучаснай рэканструкцыі і інтэрпрэтацыі. Аналіз дзейнасці Ф. Скарыны як перакладчыка, тлумачальніка і выдаўца біблейскіх тэкстаў дазваляе выявіць праваслаўныя, каталіцкія і пратэстанцкія традыцыі ўплыву на асэнсаванне ім хрысціянскага веравучэння і практыкі. На падставе вывучэння прадмоваў і пасляслоўяў Ф. Скарыны да Бібліі аналізуецца яго ўяўленні пра хрысціянскія каштоўнасці як сацыякультурны феномен.

A. A. Lagunouskaya

Brest State University named after A. S. Pushkin

CHRISTIAN HERITAGE OF FRANCYSK SKARYNA IN SOCIO-CULTURAL CONTEXT

Key words: christianity, values, confession, Bible, protestantism, orthodoxy, catholicism.

The article examines confessional aspects of F. Skaryna's literary heritage that require modern reconstruction and interpretation. An analysis of F. Skaryna's work as a translator, interpreter and publisher of biblical texts allows us to identify orthodox, catholic and protestant traditions of influence on his understanding of christian doctrine and practice. Based on the study of F. Skaryna's prefaces and afterwords to the Bible, his ideas about christian values as a socio-cultural phenomenon are analyzed.